

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Γεωργίου και Μαρίας Σωτηρίου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀριθ. 34). Ἐν Ἀθήναις 1952 τ. 1 - 2 (τ. Α' Κείμενον, τ. Β' Λεύκωμα, ἦτοι Πίνακες Ἀρχιτεκτονικῆς - Γλυπτικῆς - Ζωγραφικῆς εὐρημάτων καὶ ἀναστήλωσεως τοῦ Μνημείου).

Ἀνέμενον ὅτι εἰδικώτερος ἐμοῦ καὶ περὶ τὴν βυζαντινὴν Ἀρχαιολογίαν ἀσχολούμενος θ' ἀνελάμβανε νὰ ἐξάσῃ ὡς ἐμπρέπει τὸ μέγα τοῦτο ἐπίτευγμα τοῦ σοφοῦ Καθηγητοῦ κ. Γεωργίου Σωτηρίου καὶ τῆς ἱκανωτάτης καὶ δραστηριωτάτης συνεργατίδος του, πολυτιμοτάτης δὲ συζύγου καὶ συναδέλφου του Κυρίας Μαρίας Γ. Σωτηρίου, ὡς γίνεται ἤδη εἰς τὰ διάφορα διεθνοῦς κύρους Περιοδικὰ (πρβ. *F. Halkin*, *Anat. Boll.* 71 (1953) 469/71) ὑπὸ εἰδικῶν ἐπιστημόνων. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἄχρι τοῦδε ἐν τῷ Περιοδικῷ Συγγράμματι «Θεολογία» οὐδὲν ἐσημειώθη ὑπὸ εἰδικοῦ Βυζαντινολόγου - Ἀρχαιολόγου καὶ ἐπειδὴ τὸ πολύτιμον τοῦτο σύγγραμμα εἶναι ἀσφαλῶς δυσπρόσιτον διὰ τοὺς πολλοὺς, ἐθεώρησα ὑποχρέωσίν μου νὰ παράσχω σύντομον, ὅσον καὶ περιεκτικὴν εἰκόνα τοῦ περιεχομένου του.

Ἐν τῷ «Προλόγῳ» ὁ κ. Σωτηρίου ἀφηγεῖται πῶς ἀπὸ τῆς 17ης Αὐγούστου 1917, ἡμέρας καθ' ἣν ἤρchiσε καιόμενον τὸ ὑπέροχον μνημεῖον τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, ἡ βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, παρέλαβε τοῦτο, διέσωσε, διεφύλαξε καὶ μετὰ πλήθους ἄλλων συνεργατῶν εἰδικῶν βυζαντινολόγων - Ἀρχαιολόγων, Ἀρχιτεκτόνων, Σχεδιαστῶν κ.ἄ., ἐπέτυχε τὴν περισυλλογὴν τοῦ ὑλικοῦ τῶν καταπεσόντων μωσαϊκῶν καὶ τοῦ γλυπτικοῦ διακόσμου καὶ πῶς διὰ τοῦ διαπρεποῦς καὶ περὶ τὴν βυζαντινὴν τέχνην ἀσχολουμένου ἀοιδίμου ἀρχιτέκτονος Α. Ζάχου, ὕστερον δὲ τοῦ Δ. Θανοπούλου, ἐπετεύχθη, τῇ βοηθείᾳ καὶ καθηγηγῆσει καὶ τῶν μελῶν τῆς ἀπὸ τοῦ 1945 συσταθείσης Ἐπιστημονικῆς Ἐπιτροπῆς, διατελούσης ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ κ. Σωτηρίου, ἡ ἀναστήλωσις τοῦ περιφανοῦς τούτου Μνημείου, καὶ τέλος πῶς ἀπεφασίσθη ἡ ἑλληνικὴ ἔκδοσις τοῦ Μνημείου ὑπὸ τοῦ ἰδίου καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ, συνεργασθείσης καθ' ὅλας τὰς περιόδους τῶν σκαφικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν του. — Ἀκολουθεῖ βιβλιογραφικὴ ἀναγραφὴ τῶν Πηγῶν καὶ τῶν βοηθημάτων καὶ καταχώρισις τῶν ἀναγκαιοτέρων βραχυγραφιῶν.

Ἐν τῇ «Ἐἰσαγωγῇ» παρατίθενται μετὰ λίαν διαφωτιστικῶν παρατηρήσεων τὰ σπουδαιότερα «ἀγιολογικὰ κείμενα», τὰ σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν ἱστορίαν καθόλου τοῦ μνημείου καὶ ἀναφερόμενα εἰς τὸ μαρτύριον, τὰ λείψανα καὶ τὸν τόπον τῆς ταφῆς τοῦ ἁγίου (Φωτίου, Ἀναστασίου Βιβλιοθη-

καρίου, Ἀωνύμων καὶ Συμεὼν τοῦ Μεταφραστοῦ) εἰς τὸ λείψανον καὶ τὸ αἷμα τοῦ μάρτυρος (Ἀωνύμου, Συμεὼν τοῦ Μεταφραστοῦ καὶ Ἰωάννου ἀρχιεπ. Θεσσαλονίκης) εἰς τὸ ἐξαγωνικὸν Κιβώριον «πρὸς τοῖς λαιοῖς πλευροῖς» καὶ εἰς τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ θαύματα. Παρατίθενται ἐπίσης ἀποσπάσματα ἐγκωμιαστικῶν λόγων ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀνάβλυσιν τοῦ μύρου, τὴν πυρκαϊὰν καὶ ἀνακαίνισιν τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα. Τέλος κείμενα ἀναφερόμενα εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν 12ον αἰ. (ἀρχιεπ. Θεσσαλονίκης Νικήτα), ὡς καὶ εἰδήσεις ἐξ ἐπιγραφῶν, περιηγητῶν καὶ ἐτέρων βυζαντινῶν συγγραφέων περὶ τῶν τελουμένων ἑορτῶν μέχρι καὶ τοῦ 14ου αἰῶνος, καταλείβουσι τὸ ἱστορικὸν ἐν εἴδει Εἰσαγωγῆς τμήμα τοῦ ἔργου. Οὕτω πως καὶ ὁ μὴ εἰδήμων ἀναγνώστης ὀπλιζέται ἀρκούντως διὰ τὴν κατανόησιν καὶ τὰ εἰδικὰ ἀρχαιολογικὰ τμήματα τοῦ ἔργου. Ἐν τῇ ἐξετίσει τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων ὁ κ. Σωτηρίου, χωρὶς νὰ κατατρίβεται εἰς φιλολογικὸν - κριτικὴν ἐρμηγίαν ἐκάστου ἀποσπάσματος ἢ εἰς ἐπιβαρυντικὴν παράθεσιν τῆς πλουσίας ἄλλως δι' ἕκαστον κείμενον βιβλιογραφίας καὶ τῆς ἀντικρούσεως τῶν ποικίλων ἐνίοτε γνωμῶν ἢ καὶ ἀντιθέσεων ἐν τοῖς ἐπιμέρους προβλήμασι τῶν ἀγιολογικῶν τούτων κειμένων, ἐκφράζει ἀπλῶς μετὰ σταθερότητος τὴν ἰδίαν αὐτοῦ γνώμην ἐπὶ ἐκάστου κειμένου καὶ οὕτω προφυλάσσει τὸν ἀναγνώστην ἀπὸ τῆν πελαγοδρομήσιν εἰς ἐπισφαλῆ φιλολογικὸν - κριτικὰ πεδία. Πάντως αἱ ἐν συμπεράσματι κριτικαὶ παρατηρήσεις καὶ ἡ ἔξαρσις τῆς προσφορᾶς ἐκάστου ἀποσπάσματος εἰς τὴν διαλεύκανσιν τῶν ἐπιμέρους προβλημάτων τοῦ ἱστορικοῦ μνημείου τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, ἀποδεικνύουσι τὴν δύναμιν τῆς κρίσεως καὶ τὴν αὐτοπεποίθησιν τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς σκέψεώς του.

Ἀκολουθεῖ τὸ «Μέρος Α'», τὸ καὶ εἰδικώτερον τοῦ ἔργου, ἀσχολούμενον περὶ πλῆθος προβλημάτων, ἀναφερομένων εἰς τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ μνημείου, διευκρινηθέντων δὲ διὰ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεύνης τῶν συντακτῶν τοῦ ἔργου. Καὶ ἐν μὲν τῷ Α' Κεφ. ἐξετάζονται: Α' Ὁ χώρος, ἐφ' οὗ ἰδρύθη ἡ βασιλικὴ καὶ ἡ Κρύπτη τοῦ ναοῦ, ἤτοι τὸ στάδιον καὶ τὸ δημόσιον λουτρόν, ὡς καὶ αἱ τῶν καμίνων Καμάραι τοῦ ρωμαϊκοῦ δημοσίου λουτροῦ, αἱ κλίμακες καὶ οἱ ὕδαταγωγοὶ τούτου. Β' Ἡ Κρύπτη τῆς χριστιανικῆς βασιλικῆς καὶ ἡ ἐν αὐτῇ λατρεία. Ἐνταῦθα εἰδικώτερος λόγος γίνεται περὶ τῶν οἰκοδομικῶν διασκευῶν (ἀψίδος, στεγάσεως τοῦ ἡμικυκλικοῦ χώρου καὶ τῶν πέριξ αὐτοῦ στοῶν) περὶ τῶν γενομένων χάριν τῆς λατρείας προσθηκῶν (τοῦ μαρμαρίνου Κιβωρίου καὶ τῶν διαδοχικῶν ἐποχῶν αὐτοῦ, τῶν κλιμάκων καὶ τοῦ παρεκκλησίου) καὶ τέλος περὶ τοῦ «οἰκίσκου» τῆς παραδόσεως κατὰ τὸν 4ον αἰ. καὶ τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου, ὡς καὶ περὶ τοῦ σταυροειδοῦς ὀρύγματος. Τὸ ὄρυγμα τοῦτο ἐκληφθὲν ἅμα τῇ εὑρέσει του ὡς Ἐγκαίνιον τῆς ἁγίας Τραπέζης, ἀπεδείχθη μετὰ τὴν εὑρεσιν περὶ αὐτὸ ἀρχικοῦ Κτίσματος τοῦ Δ' αἰ., ὅτι ἦτο τὸ ἀρχικὸν Μαρτύριον τοῦ ἁγίου, τὸ

περικλείειν τὸ αἶμα τοῦ Μάρτυρος, τὸ μόνον λείψανον κατὰ τὰς πηγὰς τοῦ ἁγίου Δημητρίου.— Ἐν δὲ τῷ Β' Κεφ. ἐξετάζεται εἰδικώτερον ἢ ὑπέροχος Ἀρχιτεκτονικὴ τῆς βασιλικῆς μεθ' ὅλων τῶν πολλαπλῶν, ἀλλὰ καὶ διαλευκανθέντων προβλημάτων αὐτῆς. Ἀφοῦ ἐκτίθεται ὁποῖα τις ἦτο ἡ βασιλικὴ πρὸ τῆς πυρκαϊᾶς καὶ πηλίκαι αἱ ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς ἐπενεχθεῖσαι βλάβαι, ἐξετάζονται ἐν μεθοδικῇ ἀναλύσει: Α' Τὸ ἐξωτερικὸν τῆς βασιλικῆς (ἢ πρὸ τοῦ ναοῦ αὐτῆς μετὰ τῆς Φιάλης καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τῆς βασιλικῆς)· Β' τὸ Ἐσωτερικὸν τῆς βασιλικῆς (ὁ Νάρθηξ καὶ τὰ κλίτη τοῦ κυρίως ναοῦ)· Γ' τὸ Ἱερὸν Βῆμα· Δ' τὰ Πτερύγια· Ε' τὰ Προσκτίσματα. Αἱ ἐν συνεχείᾳ ΣΤ' καὶ Ζ' παράγραφοι μεθοδολογικῶς ἀποτελοῦν Παράρτημα τοῦ ὅλου Μέρους, ἐφ' ὅσον ἐν ταύταις παρέχεται ἀφ' ἑνὸς μὲν Συνοπτικὴ περιγραφή τῆς ἀρχικῆς βασιλικῆς καὶ τῆς ἀνακαινίσεως αὐτῆς κατὰ τὸν 7ον αἰ., ἀφ' ἑτέρου δὲ περιγράφεται ὁ Ἀρχιτεκτονικὸς τύπος τῆς βασιλικῆς τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἐν συγκρίσει πρὸς βασιλικὰς μετ' ἔγκαρσιον κλίτους τῆς τε Δύσεως καὶ τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς.

Τὸ Β' Μέρος ἀσχολεῖται περὶ τὴν Γλυπτικὴν καὶ Ζωγραφικὴν τοῦ μνημείου. Καὶ ἐν μὲν τῷ Κεφ. Γ' ἐξετάζονται καὶ ἐρμηνεύονται: Ὁ γλυπτικὸς μαρμαρίνος διάκοσμος καὶ δὴ καὶ ἡ Ὀρθομαρμαρώσις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς βασιλικῆς· α' Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (κιονόκρανα τοῦ 5ου αἰ., ψευδοκιονόκρανα τῶν παραστάδων τοῦ Τριβήλου καὶ τοῦ δυτικοῦ τοῖχου, κιονόκρανα τοῦ 6ου αἰ. εἰς δευτέραν χρῆσιν καὶ τὰ γείσα τῆς Ἀψίδος)· β' Διακοσμητικὰ μέλη (Ἀμβων, Θωράκια, Ἀνάγλυφα τόξα, Σαρκοφάγοι καὶ μαρμαρίνα εἰκονογραφικὰ Ἀνάγλυφα). Ἐν δὲ τῷ ἐν συνεχείᾳ Κεφ. Δ' ἀναπτύσσεται καὶ ἐρμηνεύεται ὁ ἐκ Μωσαϊκῶν καὶ Τοιχογραφιῶν διάκοσμος τῆς βασιλικῆς. Οὕτω παρέχεται ἐξήγησις καὶ ἐρμηνεῖα τῶν ἐκπύλου ὄραιότητος Ψηφιδωτῶν τοῦ ναοῦ (τοῦ ἀναφανέντος μωσαϊκοῦ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ βορείου κλίτους μετὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ ἔτους 1917, τοῦ μωσαϊκοῦ τοῦ νοτίου κλίτους (ἀποκαλυφθέντος τὸ 1907), τοῦ μωσαϊκοῦ τῶν κτητόρων, τοῦ ἁγίου Σεργίου, τοῦ ἁγίου Δημητρίου μετὰ τὰ δύο παῖδια, τῆς Θεοτόκου μετὰ ἁγίου, τοῦ ἁγίου Δημητρίου μετὰ κληρικοῦ (ἀναφανέντος μετὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 1917), τοῦ ἁγίου Δημητρίου (ἑτέρου μωσαϊκοῦ ἀναφανέντος μετὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 1917), τοῦ ἁγίου Δημητρίου μετὰ τεσσάρων κληρικῶν (ἀναφανέντος καὶ τούτου μετὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 1917) καὶ ἑτέρου μωσαϊκοῦ τοῦ ἁγίου ἐφθαρμένου, περιγράφονται δὲ καὶ αἱ ἀναφανεῖσαι Τοιχογραφίαι, ἧτοι αἱ τῆς Κρύπτης (εἰς κόγχας τοῦ κεντρικοῦ χώρου, εἰς ἓνα τῶν σηκῶν τῆς βορείου στοᾶς, τοῦ Χριστοῦ ὡς Ἐμμανουὴλ καὶ αἱ καταστροφεῖσαι τοιχογραφίαι τῆς κλίμακος τῆς Κρύπτης), αἱ τῆς βασιλικῆς (λείψανα τοιχογραφιῶν τοῦ 5ου αἰ. μετὰ διακοσμητικὰ θέματα, τοῦ ἱεροῦ Βῆματος, ἐπὶ τοῦ βορείου τοῖχου καὶ τοῦ νοτίου, εἰς ἐπιφανείας τῶν πεσσῶν, ὡς καὶ τοιχογραφίαι καταστροφεῖσαι ἢ ἀμυδρῶς διακρινόμεναι), ἐν τέλει περιγράφονται

αἱ Τοιχογραφίαι τοῦ παρεκκλησίου τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου.— Ἐν τῷ ἀκολουθοῦντι Κεφ. Ε' ἐξετάζονται αἱ Ἐπιγραφαὶ (ἀνευρεθεῖσαι κατὰ τὰς ἀρχαιολογικὰς ἐρεῦνας, ἤτοι μεγάλη γραπτὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ ΒΔ πεσσοῦ τοῦ ἱ. Βήματος, γραπτὴ ἐπιγραφὴ τοῦ παρεκκλησίου τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, ἐγγάρακτος ἐπιγραφὴ τόξου τοῦ Κιβωρίου τῆς ἁγίας Τραπέζης καὶ ἐπιγραφὴ σαρχοφάγου). Ἐπίσης αἱ λοιπαὶ ἐπιγραφαὶ τοῦ ναοῦ, οἷαι ὁ γραπτὸς πίναξ πασχαλίου κύκλου 20 ἐτῶν, πλᾶξ μετ' ἐγχαράκτου χρονολογίας καὶ μονογραφήματος, ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Σπαντοῦνη καὶ ἀραβικὴ ἐπιγραφὴ.— Τέλος ἐξετάζονται ἐπιγραφαὶ δημοσιευθεῖσαι, ἀλλ' ἐξαφανισθεῖσαι, (οἷαι ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν Α' καὶ τὸ Διάταγμα Ἰουστινιανοῦ Β' περὶ παραχωρήσεως ἀλνκῆς εἰς κάρπωσιν τοῦ ναοῦ). Ἐν ἰδιαιτέροις παραγράφοις ἐξετάζονται τὰ Χαράγματα (χάραγμα ἐπὶ τοῦ δευτέρου πεσσοῦ τῆς δεξιᾶς κεντρικῆς κιονοστοιχίας καὶ γραπτὸν χάραγμα ἐπὶ τοῦ δευτέρου πεσσοῦ τῆς ἀριστερᾶς κιονοστοιχίας) καὶ αἱ Σφραγίδες ὀπτοπλίνθων.— Ἐν τῷ τελευταίῳ Κεφ. ΣΤ' ἐξετάζονται τὰ Εὐρήματα (πῆλινα ἀγγελία καὶ νομίσματα). Ἐν Ἐπιλόγῳ καὶ ὡς ἐν ἐπιστεγάσματι τῶν ἐκτεθέντων παρέχεται ἀκριβεστέρα χρονολογικὴ τοποθέτησις τῆς ιδρύσεως τῆς ἀρχικῆς βασιλικῆς, ἤτοι εἰς τὰ μέσα ἢ τὸ δεύτερον ἡμῖσι τοῦ 5ου αἰ. καὶ οὐχὶ εἰς τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ αἰῶνος τούτου.— Ἐν Παραρτήματι ἐκτίθεται λεπτομερέστερον τὸ ὅλον «Ἱστορικὸν τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ μνημείου». Ἐν τέλει παρατίθενται Γενικὸν εὐρετήριο, Κατάλογοι Πινάκων καὶ εἰκόνων ἐντὸς τοῦ κειμένου καὶ Πινάκων τοῦ Λευκάματος, ὡς καὶ Πίναξ περιεχομένων. Τοῦ ὅλου ἔργου προσήρτηνται οἱ Πίνακες II - VIII τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ μνημείου, λίαν διαφωτιστικοὶ καὶ ἐρμηνευτικοὶ τῆς ἀνιστορήσεως τοῦ μεγαλειώδους τεμένους τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς.

Ὁ δεύτερος Τόμος τοῦ ἔργου ἀποτελεῖ τὸ «Λεύκωμα», ἐν τῷ ὀποίῳ περιέχονται ἐν συνόλῳ 102 Πίνακες Ἀρχιτεκτονικῆς, Γλυπτικῆς, Ζωγραφικῆς, Εὐρημάτων καὶ Ἀναστηλώσεως τοῦ Μνημείου, τετυπωμένοι ἐπὶ ἀρίστου χάρτου καλλιτεχνικώτατα καὶ παρέχοντες τελείαν τὴν εἰκόνα τῆς καταπληκτικῆς ωραιότητος, τῆς θαυμαστῆς ἀρμονίας, τῆς πρωτοτύπου ποικιλίας, τῆς ἐπιβλητικῆς ἐπιτυχίας καὶ τῆς μοναδικῆς ἐκφραστικῆς καὶ καλαισθητικῆς προβολῆς τῶν τε ἐπὶ μέρους, μέχρι καὶ τῶν ἐλαχιστοτάτων λεπτομερειῶν, ὡς καὶ τοῦ συνόλου τοῦ μοναδικοῦ τούτου Μνημείου τῆς χριστιανωσύνης.

Ἡ ξυνορὶς Σωτηρίου ἀναμφιβόλως διὰ τοῦ μετὰ χεῖρας ἔργου ἀνεκτιμήτους προσέφερεν εἰς τὴν Ἐπιστήμην ὑπηρεσίας καὶ ἐπλούτισε τὴν Βυζαντινὴν Ἀρχαιολογίαν καὶ Τέχνην δι' ἔργου, ἀληθῶς μνημειώδους. Εἶναι δυνατὸν εἰς τὸ πλῆθος τῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων, οἱ εἰδικοί ἐπιστήμονες νὰ εὔρουν ἀφορμὰς περαιτέρω συζητήσεων. Ἀλλὰ τοῦτο ἀκριβῶς θὰ ἀποδείξῃ καὶ τὴν μεγάλην ἐπιτυχίαν τῶν συντακτῶν τοῦ ἔργου, ἐφ' ὅσον

πρῶτοι διήνοιξαν τὴν ὁδὸν πρὸς μελέτην, ἐρμηνείαν, κατανόησιν, ὀρθὴν τοποθέτησιν καὶ διαλεύκανσιν τοῦ πλήθους τῶν ἀναφυομένων ἐπὶ μέρους ἐρωτημάτων καὶ προβλημάτων. Δὲν θὰ ἦτο ὑπερβολὴ νὰ λεχθῆι ὅτι ὁ κ. καὶ ἡ κ. Σωτηρίου ἠθέλησαν ν' ἀποτυπώσουν ἐν τῷ ἔργῳ των τούτῳ οὐ μόνον τὰς πλουσιωτάτας ἐπιτεύξεις των ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς ἐπιστημονικῆς σκοπιᾶς, δι' ἃς σπουδαὶ καὶ μόχθοι τεσσαρακόνταετίας περιῖπου ἀπληθήθησαν, ἀλλ' ἅμα καὶ νὰ ἐμφυσήσουν εἰς αὐτὸ τὸν πνευματικὸν πλοῦτον, ὃν ἔδρεψαν ἐπὶ ἔτη μακρὰ μελετῶντες τὸ Μνημεῖον καὶ τέλος νὰ χαράξουν εἰς τὸ διηγετικὸν τὴν ἀγάπην των καὶ τὴν ἀφοσίωσίν των πρὸς τὸ δυσπεριγράπτου ὠραιότητος μνημειακὸν τοῦτο ἔργον.— Ἡ « Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία », ἀναδεχθεῖσα τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου, ἀνεκτίμητον προσέφερεν συμβολὴν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐπιστήμην καὶ εἰδικώτερον τὴν Ἑλληνικὴν Γραμματείαν. Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι πᾶσα δημοσία καὶ ἰδιωτικὴ Βιβλιοθήκη θὰ θελήσῃ νὰ γίνῃ κάτοχος τοῦ ἀρίστου τούτου συγγράμματος τοῦ σοφοῦ ζεύγους Σωτηρίου.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

A Catholic Commentary on Holy Scripture, Thomas Nelson and Sons Ltd, London, Edinb., Paris, Melbourne, N. York, 1953. (Σελ. XVI+1296 σχ. 8 καὶ 16 σελ. μετὰ τριχρόμων γεωγραφικῶν χαρτῶν). Τιμὴ Νόται Ἀγγλίας 4, δεδεμένον.

Ἐπανελημμένως ἐδόθη ἡμῖν εὐκαιρία, ἀπὸ τῶν στηλῶν τούτων, νὰ ἐξάρωμεν τὴν ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ παρατηρουμένην συντονωτάτην μεταστροφὴν εἰς τὸ ζήτημα τῆς διαδόσεως τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ τὸν ὑπ' αὐτῆς ἀναπτυσσόμενον καταπληκτικὸν ζῆλον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἐγκυκλίου Providentissimus Deus τοῦ Πάπα Λέοντος ΙΓ' (1893) καὶ Divino afflante Spiritu τοῦ νῦν Πάπα (1943). Εἰς ἐνίσχυσιν τῆς ἐντυπώσεως ταύτης ἔρχεται καὶ τὸ μετὰ χεῖρας μνημειῶδες ἐν τῇ πυκνότητι αὐτοῦ ὑπόμνημα εἰς ὅλην τὴν Ἀγίαν Γραφήν ἐν Ἀγγλικῇ γλώσσῃ, τὴν σύνταξιν τοῦ ὁποῦο ἀνέλαβε καὶ ἤγαγεν εἰς πέρας μετὰ ἐννεαετῆ προπαρασκευῆν τετραμελῆς ἐπιτροπεῖα ἐκ διαπρεπῶν ἐρευνητῶν αὐτῆς, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ 43 ῥωμαιοκαθολικῶν καθηγητῶν. Τοῦ κυρίου ὑπομνήματος προτάσσονται πρόλογος τοῦ σεβ. Καρδινάλιου Ἀρχιεπισκόπου τῆς Ἀγγλίας Bernard Griffin καὶ ὑπὲρ τὰ 20 περιληπτικά, ἀλλὰ σπουδαῖα ἄρθρα περὶ τῆς θέσεως τῆς Βίβλου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Κανόνος καὶ τοῦ κειμένου αὐτῆς, περὶ τῆς θεοπνευστίας καὶ περὶ τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς, περὶ τῆς φυσικῆς καὶ πολιτικῆς γεωγραφίας τῆς Παλαιστίνης, περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραὴλ, περὶ τῆς σχέσεως Βίβλου καὶ Ἀρχαιολογίας, περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν καὶ νομισμάτων τῆς Βίβλου, περὶ τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ Βίβλῳ, περὶ τῶν θαυμάτων τῆς Βίβλου, περὶ ἀποκρύφων Π. καὶ Κ. Διαθήκης, περὶ τῆς θρησκείας τοῦ Ἰσραὴλ, περὶ τῆς χρονολογίας τῆς Π. Διαθ., περὶ τοῦ ἱστορικοῦ περιβάλλοντος τοῦ Ἰσραὴλ κλπ. (σελ. 1-163). Ἐπακο-

λουθεῖ τὸ καθ' αὐτὸ ὑπόμνημα εἰς τὰς Ἀγ. Γραφάς, Π. καὶ Κ. Διαθήκην, ἦτοι εἰσαγωγή εἰς ἕκαστον βιβλίον αὐτῆς, μετὰφρασις ἀγγλικῆ καὶ συντομώτατα σχόλια. Τὸ ἐρμηνευτικὸν τμήμα τῆς Π. Δ. καταλαμβάνει 557 σελ., ἐνῶ τὸ τῆς Κ. Διαθήκης ἀνέρχεται εἰς σελ. 584. Ἔπονται ἀναλυτικώτατος πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σελ. 1207-1289) καὶ δώδεκα χάρται γεωγραφικοὶ τρίχρωμοι μετὰ πίνακος ἀναλυτικοῦ τῶν ἐν αὐτοῖς μνημονευόμενων ὀνομάτων.

Ἡ ὅλη ἔκδοσις προκαλεῖ τὸν θαυμασμόν ἐξ ἐπόψεως μορφῆς τε καὶ περιεχομένου, τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ μειοψηφίαν ἐν τῷ συνόλῳ τῶν Βρετανικῶν νήσων. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο, τοῦ ὁποῦ εὐλόγως ὑπὸ τοῦ προλογίζοντος ἀρχιεπισκόπου τοῦ Westminster ἀναδεικνύεται ἡ «τεραστία ἀξία καὶ ἐπιστημονικότης», στηριζόμενον ἐπὶ τῶν δεδομένων τῆς πλέον συγχρόνου βιβλικῆς ἐπιστήμης, τὰ ὁποῖα δεδομένα καταβάλλεται προσπάθεια ὅπως ἐναρμονισθῶσι πρὸς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν πειθαρχίαν τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, εἶναι πολυτιμώτατον βοήθημα οὐ μόνον διὰ τοὺς ἀγγλοφώνους Ρωμαιοκαθολικοὺς κληρικοὺς καὶ πιστοὺς, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἀγγλομαθεῖς ὀρθοδόξους ἀναγνώστας, οἵτινες ἐν αὐτῷ εὕρισκουσι σύντομον μὲν, σπουδαιώτατον δὲ ὁδηγὸν εἰς τὴν μελέτην τῶν Ἀγ. Γραφῶν, τηρουμένων πάντως τῶν ἀπαραιτήτων διὰ πάντα ὀρθόδοξον ἐπιφυλάξεων εἰς τὴν χρησιμοποίησιν αὐτοῦ. Ἰδιαιτέρως δὲ ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης θὰ εὕρῃ ἐν τῷ Ὑπομνήματι τούτῳ ὑπόδειγμα τρόπου διαδόσεως τῶν Ἀγ. Γραφῶν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν οὐχὶ δι' ἀπλῶν μεταφράσεων, ἀπέναντι τῶν ὁποίων εὐλόγως τόσον ἡ καθ' ἡμᾶς ἀγία Ἐκκλησία εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι διδακτικῆ, ὅσον καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία (ὡς βλέπομεν καὶ ἐν τῷ ἰσχύοντι Συντάγματι ἀπαγορεύοντι ἐν τῷ β' ἀρθρῳ τὰς νεοελληνικὰς μεταφράσεις ἄνευ ἐγκρίσεως τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος), ἀλλὰ διὰ παραφράσεως καὶ παραθέσεως συντόμων εἰσαγωγῶν καὶ τῶν ἀπαραιτήτων σχολίων, ἄνευ τῶν ὁποίων ἡ ἀνάγνωσις τῆς Ἀγ. Γραφῆς καθίσταται ἐπικίνδυνος.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

A. Gelin *Les idées maîtresses de l'Ancien Testament. 2e édition complétée. Les éditions du Cerf. Paris 1959* (σ. 86).

Ἐν τῷ παρόντι μελετήματι τοῦ γνωστοῦ καθηγητοῦ τῆς ἐρμηνείας τῆς Π. Δ. ἐν τῇ ρωμαιοκαθολικῇ σχολῇ τῆς Lyon κ. Gelin καταβάλλεται ἐπιζήλος προσπάθεια πρὸς διακρίβωσιν καὶ παράστασιν, ὡς οἷόν τε εὐληπτον, τοῦ νοήματος τῆς Π. Διαθήκης ὑπὸ πνεῦμα ἀκούοντως φιλελεύθερον διὰ ρωμαιοκαθολικὸν θεολόγον. Τὸ μελέτημα τοῦτο διαιρεῖται εἰς τρία κεφάλαια. Ἐν τῷ α' κεφ. (σ. 11-26) ἐξετάζεται ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ (θεὸς μοναδικός, θεὸς πνευματικός, θεὸς ὑπερκόσμιος, θεὸς

ἐγγύς). Ἐν τῷ β' κεφ. (σ. 27-48) ἀναπτύσσεται τὸ σχέδιον τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι (Μεσσιακὰ ἀγαθὰ-Μεσσίας-Μεσσιανισμὸς ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ). Ἐν τῷ γ' κεφ. (49-76 ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς προσωπικῆς σωτηρίας (προσωπικότης, κοινωνία, ἀνταπόδοσις, ἁμαρτία, ἠθικαὶ ἀξίαι, ἡ μυστικὴ γραμμὴ τῆς χάριτος). Ἐπισυνάπτεται «πρακτικὴ βιβλιογραφία» τῆς Π. Δ. καὶ ὑποδεικνύονται τὰ κυριώτερα βοηθήματα διὰ μεμορφωμένους λαοὺς (78-85).

Π. Ι. Μ.

Hellmuhl Frey, Das Buch der Weltpolitik. Kap. 40-55 des Buches Jesaja. 4 Auflage. Calwer Verlag. Stuttgart. 1954 (σ. 295).

Τὸ μετὰ χεῖρας ἔργον ἀνήκει εἰς τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον *Die Botschaft des Alten Testaments* (τὸ μῆνυμα τῆς Π. Διαθ.) σειρὰν πρακτικῶν ἐρμηνειῶν τῆς Π. Δ. Ὁ σοφὸς ἄμα καὶ ζηλωτὴς συγγραφεὺς αὐτοῦ, εἰς τὸν κάλαμον τοῦ ὁποῦ ὀφείλονται καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ὑπομνημάτων τῆς σειρᾶς ταύτης, ἀσχολεῖται ἐνταῦθα περὶ τὴν διασάφησιν τῶν νοημάτων τοῦ ὑπὸ τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς καλουμένου Δευτεροσηαίου, δηλ. τῶν κεφ. μ'—νε' τοῦ βιβλίου τοῦ Ἡσαίου, ὅπερ χαρακτηρίζει ἐνταῦθα ὡς βιβλίον τῆς παγκοσμίου πολιτικῆς». Ἐν τῷ μέρει τούτῳ τοῦ Ἡσ. ὁ κ. Frey διακρίνει τὴν εἰσαγωγὴν (μ' 1-31) καὶ τρία τμήματα (μα' 1-μδ' 23/μδ' 24-μη' 22/μθ' 1-νε' 13). Ἐκαστὸν τμῆμα ἐρμηνεύεται πρακτικῶς ἐν ἐφαρμογῇ πρὸς τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ κοινωνίας (ἐννοεῖται ἐξ ἐπόψεως γερμανικῆς) παρατιθεμένων ἐν τῷ τέλει ἐκάστου τούτου περισπουδάστου θεολογικῶν στοχασμῶν. Ἡ προσπάθεια τοῦ κ. Frey εἶναι νὰ δείξῃ ὀπισθεν τοῦ ἱστορικοῦ ὀρίζοντος τοῦ ἐρμηνευομένου βιβλίου τὴν ἀνατολὴν τῆς αἰωνίου βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ μέγα σχέδιον τῆς παγκοσμίου πολιτικῆς αὐτοῦ, σχέδιον ὅπερ βεβαίως ἔχει ἰδιαιτέραν ἐπικαιρότητα καὶ σπουδαιότητα σύμμερον. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὑπομνήματος τούτου διατελεῖ ὑπὸ τὴν προφανῆ ἐπίδρασιν τῆς προτεσταντικῆς φιλολογικῆς κριτικῆς καὶ ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ ἄριστα τῶν παλαιότερων καὶ νεωτέρων γερμανικῶν ὑπομνημάτων εἰς τὸν Ἡσαίαν. Ἡ ἐντὸς ὁμῶς ὀλίγων ἐτῶν ἐξάντλησις τριῶν ἐκδόσεων τοῦ ἔργου τούτου, ἥτις προεκάλεσε καὶ τὴν παροῦσαν τετάρτην ἔκδοσιν, μαρτυρεῖ περὶ τῆς ζωηρότητος τοῦ διαφέροντος, ὅπερ προεκάλεσε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ προκαλῆ τοῦτο ἐν τῇ Γερμανικῇ εὐαγγελικῇ ἐκκλησίᾳ μεταξὺ τῶν τε ποιμένων καὶ τῶν πιστῶν αὐτῆς.

Π. Ι. ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Hans Asmussen Der Römerbrief. Evangel. Verlagswerk. Stuttgart. 1952 (σελ. 371).

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι ἡ πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴ τοῦ Ἀπ. Παύλου τυγχάνει τὸ εἰς τοὺς Προτεστάντας προσφιλέστερον βιβλίον τῆς Ἀγ. Γραφῆς.

Εἶναι οὐ μόνον τὸ *compendium doctrinae christianae*, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ ὀπλοστάσιον τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Ἐπίσης εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ ἔρμηνεῖα τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀπὸ τοῦ Λουθήρου μέχρι τοῦ Karl Barth ὑπῆρξε καὶ ἐξακολοθεῖ νὰ εἶναι ἡ ἀφετηρία ἅμα καὶ ἡ ἀκρόπολις τῆς διακηρύξεως προτεσταντικῶν θεολογικῶν συστημάτων, τῶν ὁποίων βάσις εἶναι ἡ «δικαίωσις ἐκ πίστεως». Ἀκριβῶς δὲ ἡ κυρίως εἰπεῖν θεολογικὴ (κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ K. Barth) καὶ οὐχὶ φιλολογικὴ καὶ κριτικὴ ἔρμηνεῖα τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς ἀποτελεῖ καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ μετὰ χειρὸς ἀξιολόγου ἔργου τοῦ γνωστοῦ διαμαρτυρομένου Γερμανοῦ καθηγητοῦ κ. Asmussen, ὅστις, ἀποβλέπων εἰς τὴν ἐξέυρεσιν τοῦ ἀσφαλεστέρου τρόπου τῆς συνεννοήσεως μεταξὺ ρωμαιοκαθολικῶν καὶ προτεσταντικῶν, ἐπαγγέλλεται καὶ προσπαθεῖ ἐνταῦθα νὰ ἐννοήσῃ τὴν βαρυσήμαντον ταύτην ἐπιστολὴν ὅσον τὸ δυνατόν ἄνευ δογματικῶν προϋποθέσεων, ἐγχείρημα λίαν δυσεπίτευκτον, ἂν μὴ παντελῶς ἀδύνατον. Ὁ κ. Α. ὁμολογεῖ ἐν τῇ εἰλικρινείᾳ του, ὅτι «εἶναι πρακτικῶς ἀδύνατον νὰ ἀκούσῃ τις τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴν χωρὶς νὰ προσέξῃ συγχρόνως τὰς φωνὰς τῶν ἀντιγνομίων, αἵτινες πρὸ 400 καὶ πλέον ἐτῶν ἔσχισαν τὴν χριστιανωσύνην καὶ ὅτι εἶναι ἱστορικὸν γεγονός, ὅτι ἡ θεολογία τῆς σχετικῆς φιλονικίας ἀκριβῶς ἐν τῷ προκειμένῳ ἀντὶ νὰ δξύνῃ μᾶλλον ἔχει ἀμβλύνει τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν» (σ. 5). Ἐπίσης ἀναγνωρίζει, ὅτι μεταξὺ τοῦ διαμαρτυρομένου κόσμου δὲν ὑπάρχει ἐνιαῖα γνώμη περὶ τῆς ἐννοίας τῆς δικαίωσης. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀπροκατάληπτος ἀναγνώστης τοῦ παρόντος ἔργου θὰ ἀνομολογήσῃ τὴν τε εἰλικρινεῖαν καὶ τὴν σοβαρότητα τῆς προσπαθείας τοῦ συγγραφέως, ὅπως διακριβώσῃ τὰ πραγματικὰ νοήματα τῆς πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολῆς καὶ μάλιστα ἐν τοῖς ἐπιμάχοις μεταξὺ προτεσταντισμοῦ καὶ καθολικισμοῦ χωρίοις, ἀναγνωρίζων πολλὰ τρωτὰ σημεῖα τῆς ἔρμηνείας ὁμοδόξων αὐτῷ ἐξηγητῶν καὶ τὴν ὀρθότητα διαφορῶν παρατηρήσεων τῶν ρωμαιοκαθολικῶν. Ὅπως δὴποτε ὁμοῦς ἡ ἔρμηνεῖα τοῦ κ. Α. κινεῖται ἐντὸς τῶν κατηγοριῶν τοῦ προτεσταντισμοῦ καὶ παραμένει προτεσταντικὴ, καθαρῶς προτεσταντικὴ. Ἡ ἔρμηνεῖα τῶν ἐπὶ μέρους κεφαλαίων τῆς ἐπιστολῆς κατακλείεται διὰ μακρᾶς συγκεφαλαίωσης τῆς μελέτης αὐτῆς (σελ. 294-339), ἐν τῇ ὁποῖα ὁ κ. Α. θέλει νὰ δείξῃ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος, ἅτινα συνήθως παραμελοῦνται, κατ' αὐτὴν καὶ τὰ ὁποῖα συνοψίζει ἐν τοῖς ἐξῆς σημείοις: 1) Τὸ ἄτομον καὶ ἡ κοινωνία, 2) τὸ δίκαιον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἰδικόν μου, 3) ἡ ἀληθὴς σημασία τῆς δικαίωσης, 4) χάρις καὶ πίστις καὶ 5) ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δημιουργία. Ἐπακολουθοῦσι δὲ πλούσιαι παρατηρήσεις εἰς τὴν ἔρμηνεῖαν τῶν ἐπὶ μέρους κεφαλαίων ἀνταποκρινόμεναι εἰς τὰς ἐν τοῖς οἰκείοις τόποις παραπομπάς, (σελ. 340-370) καὶ πίναξ τῶν κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ συγγραφέως κυριωτέρων βοηθημάτων.

In Memoriam Ernst Lohmeyer, Herausgegeben von W. Schmauch, Evangel. Verlagswerk Stuttgart. 1951 (σελ. 371).

Πρόκειται περὶ πλουσιωτάτου εἰς ἐκλεκτὰς συνεργασίας καὶ εἰς ὕλην τόμου ἐκδιδομένου εἰς μνήμην τοῦ ἐπιφανοῦς τέως καθηγητοῦ τῆς Ἑρμηνείας τῆ. Κ. Δ. ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βρεσλαυίας, ἐπὶ δὲ τοῦ χιτλερικοῦ καθεστῶτος εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Greifswald δυσμενῶς μετατεθέντος καὶ μετὰ τὴν ρωσικὴν εἰσβολὴν εἰς πρύτανιν αὐτοῦ ἀναδειχθέντος, ἀλλὰ κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἀναλήψεως τῶν νέων καθηκόντων του συλληφθέντος (15-2-1946) καὶ κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ὡς φαίνεται ἐκτελεσθέντος. Τοῦ τόμου προτάσσεται τιμητικὸς πρόλογος τοῦ W. Schmauch (σελ. 9-16), ἔπεται curriculum vitae τοῦ τιμωμένου καὶ ἐπακολουθοῦσι 26 πραγματεῖαι προερχόμεναι ἐκ τοῦ καλάμου διακεκριμένων ἐπιστημόνων ἐκ διαφόρων χωρῶν καὶ ὁμολογιῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲν θεολόγων, ἀλλὰ καὶ τινων φυσιοδιφῶν καὶ φιλοσόφων καὶ κοινωνιολόγων. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν πραγματειῶν τούτων εὐρίσκεται τὸ κύκνειον ἄσμα αὐτοῦ τοῦ τιμωμένου σοφοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐδόθη μοι πᾶσα ἔξουσία», ἑξηγητικὸν μελέτημα εἰς τὸ Ματθ. κη' 16-20. Ἐπακολουθοῦσι τὰ μελετήματα ἄλλων τε καὶ τῶν *Martin Buber*, *Dae Volksbegehren*, *L. Rost Alttestam. Wurzeln der ersten Auferstehung*, *N. Nygren*, *Christus, der Gnadenstuhl*, *K. L. Schmidt*, über 1 Kor. 46, *R. Lightfoot*, *A consideration of 3 passages in St Mark's Gospel*, *O. Cullmann*, *Sabbat und Sonntag im Johannes-evangelium*, *R. Bullmann*, *Die Kirchl. Redaktion des 1 Johannesbriefes*, τοῦ κοινωνιολόγου *Eugen Rosenstock-Hussey*, *Vivit Deus*, τοῦ *J. Konrad*, *Moralismus und Nihilismus*, *Cl. Schaefer*, *Die Problematik der modernen Physik*, *E. Fues*, *Physik und Glaube*, *H. Vogel*, *Die Menschenrechte als Theolog. Problem* *E. Wolf*, *Christlicher Humanismus καὶ ἄλλων*. Τὸ ἐπιμνημόσυνον τοῦτο συμπόσιον κατακλείεται διὰ βιβλιογραφικοῦ σημειώματος περὶ τῶν μικρῶν καὶ μεγάλων ἔργων τοῦ Lohmeyer, ἀνδρὸς διακρινομένου διὰ τὴν πολυμέρειαν τῶν διαφερόντων αὐτοῦ.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Carl Fritz Die Stimme der Ostkirche. Evangel. Verlagwerk. Stuttgart (σ. 175)

Τυχῶναι γνωστὸν τὸ μετὰ τὸν α' παγκόσμιον πόλεμον μάλιστα ἐν τῇ Δύσει ἐγερθὲν διαφέρον πρὸς γνωριμίαν τῆς ζωῆς καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τοῦ διαρκῶς ἀξάνοντος διαφέροντος τούτου, περὶ τῶν πολλαπλῶν συντελεστῶν τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ εἰπωμεν, ἀπόδειξις εἶναι καὶ ἡ παροῦσα συμπαθεστάτη ἐργασία. Ἡ ἐργασία αὕτη, ἧς προτάσσεται τὸ ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ χρησιμοποιούμενον σύμβολον πίστεως ἐν γερμανικῇ μεταφράσει, διαιρεῖται εἰς 7 κεφάλαια. Ἐν τῷ α' τούτων ἐπισκοποῦνται ἱστορικῶς, ἀλλ' ἐν μεγάλῃ συντομίᾳ, τὰ τῆς συναν-

τήσεως τοῦ δυτικοῦ κόσμου μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (σχίσμα-κρίσεις παλαιότεραι καὶ νεώτεραι περὶ αὐτῆς). Ἐν τῷ β' κεφ. ἐπισκοπεῖται συντόμως ἡ ἱστορία καὶ τὸ παρὸν τῆς Ἐκκλησίας ταύτης. Ἐν τῷ γ' κεφ. σκιαγραφεῖται ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἡ κοσμοθεωρία καὶ θεολογία τῆς Ἀνατολ. Ἐκκλησίας. Ἐν τῷ δ' κεφ. παρατίθενται μαρτυρία περὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἔκ τε τῶν λειτουργικῶν βιβλίων καὶ ἔκ τῶν συγγραμμάτων παλαιῶν καὶ νεωτέρων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέως τῆς ἐκκλησίας ταύτης. Ἐν τῷ ε' κεφ. σκιαγραφεῖται ἡ εὐσέβεια τῆς Ἀνατολ. Ἐκκλησίας Ἐν τῷ ζ' κεφ., ὡς ἐν κατακλείδι, γίνεται λόγος περὶ τῆς ἰδέας του ὠραιότητος ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τέλος ἐν τῷ θέσιν παραρτήματος ἐπέχοντι ζ' κεφ. παρατίθενται στατιστικαὶ πληροφορία περὶ τῶν ἐπὶ μέρους ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ἐρευνηεῖται διαφορῶν τεχνικῶν ὄρων χρησιμοποιουμένων ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ καὶ βιβλιογραφία. Ἡ ἔκθεσις, ἂν καὶ μὴ ἀπηλλαγμένη παρανοήσεων, γίνεται μετὰ πολλῆς συμπαθείας ὑπὲρ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, στηριζέται ὅμως κυρίως ἐπὶ τῶν σχετικῶν ἐργασιῶν Ρώσων θεολόγων καὶ φιλοσόφων, ὡς καὶ αἱ πλείσται περὶ τῶν πραγμάτων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας μελέται ἑτεροδόξων ἐρευνητῶν. Εἶναι δ' ἐπιβεβλημένη ἡ ἐν τινι τῶν τριῶν παγκοσμίῳ γλωσσῶν πλήρης ἔκθεσις (πληρεστέρα τῆς ἐν τῇ γνωστῇ συλλογῇ ὑπὸ τὸν τίτλον *Ekklesia* τοῦ Fr. Siegmund Schultze ἐκδιδομένη) τῆς ἱστορίας, τῆς θεολογίας, τῆς εὐσεβείας, τῆς λατρείας, τῆς διοικήσεως καὶ τῆς συγχρόνου ζωῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Evangelisches und Orthodoxes Christentum in Begegnung und Auseinandersetzung.
Herausgegeben von Ernst Benz und L. A. Zander. Hamburg (Agentur des Rauhen Hauses) 1952, σελ. 264.

Ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς συγχρόνου «οἰκουμενικότητος» ἐξεδόθη τὸ ἀνωτέρω συλλογικὸν ἔργον περὶ τῆς Προτεσταντικῆς καὶ τῆς Ὁρθοδόξου Χριστιανωσύνης ὑπὸ τοῦ λουθηρανοῦ καθηγητοῦ ἐν Marburg E. Benz καὶ τοῦ ὀρθοδόξου ρώσσου τοῦ Θεολογικοῦ Ἰνστιτούτου Παρισίων L. Zander, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀντιπαρατίθενται συγκριτικῶς ἀπόψεις τινὲς τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς λαρευτικῆς ζωῆς καὶ εὐσεβείας τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τῶν Λουθηρανῶν. Τὸ ἔργον ἀπετελέσθη κυρίως ἕξ εἰσηγήσεων γενομένων ἐν τῷ θεολογικῷ συνεδρίῳ τοῦ Marburg τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους 1951 ὑπὸ ὀρθοδόξων καὶ διαμαρτυρομένων θεολόγων καὶ ἀποσκοπουσῶν εἰς τὴν καλυτέραν ἀλληλογνωριμίαν καὶ ἀλληλοκατανόησιν τῶν μετασχόντων τοῦ συνεδρίου καὶ γενικώτερον τῶν ὁπαδῶν τῶν ἀντιστοίχων Ἐκκλησιῶν. Ἀκριβῶς δὲ καὶ ἡ δημοσίευσίς αὐτῶν ἀποβλέπει εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ δὴ εἰς τὴν παρ' αὐτοῖς ἔγερσιν οἰκουμενικῆς συνειδήσεως καὶ εἰς τὴν εἴσοδον τῆς οἰκουμενικῆς ἰδέας εἰς τὴν ἐνορίαν καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν πλήρωμα αὐτῆς, ὡς τονίζεται ἐν τῷ προλόγῳ. Τοῦτο

ἰδιαιτέρως ἐπιβάλλεται ἐν Γερμανίᾳ συνεπεῖα τῆς ἰδρύσεως ἐν αὐτῇ ὀρθοδόξων ναῶν καὶ κοινοτήτων ὑπὸ Ρώσων ἰδίᾳ προσφύγων καὶ τῆς στρατιωτικῆς κατοχῆς τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς χώρας ταύτης ὑπὸ τῶν Ρώσων. Ἡ συμβίωσις δ' αὕτη ὡς καὶ ἡ προγενεστέρα εἰσβολὴ τοῦ Γερμανικοῦ στρατοῦ διαρκοῦντος τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου εἰς τὴν Ρωσσίαν ἔφερον εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν καὶ ἀλληλογνωριμίαν Ὁρθοδόξους καὶ Διαμαρτυρομένους καὶ ἀπεκάλυψεν αὐτοῖς τὸν ἰδιαίτερον ἐκκλησιαστικὸν τύπον, τὴν ἰδιαίτουσαν λατρείαν καὶ τὸν τρόπον τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς καὶ εὐσεβείας αὐτῶν. Ὁρθῶς λοιπὸν τονίζεται, ὅτι ἡ προαγωγὴ τῆς ἀμοιβαίας ταύτης γνωριμίας καὶ ἐκτιμήσεως καὶ ἡ διόρθωσις τῶν παλαιῶν προκαταλήψεων καὶ παρεξηγήσεων καὶ ὁ τεματισμὸς τῆς καταστάσεως τῆς ἀμοιβαίας ἀγνοίας καὶ ἀποξενώσεως εἶναι καιρὸς νὰ ἐπιδιωχθῇ ὑπὸ τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως τῶν Ἐκκλησιῶν δι' ὄλων τῶν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς μέσων, οἷον τῶν θεολογικῶν συνεδρίων, τῆς δημοσιεύσεως συλλογικῶν καὶ ἄλλων καταλλήλων συγγραμμάτων, μεταφράσεων κ.λ.π.

Τοιοῦτον ὃν καὶ τὸ ἀνὰ χεῖρας τομίδιον περιλαμβάνει τὰς ἐπομένας μελέτας: *P. Meinhold*, τί εἶναι ὁ Λουθηρανισμὸς (σ. 13—45), *L. Zander*, τί εἶναι ἡ Ὁρθοδοξία (σ. 46—60), *K. Ritter*, ἡ τέλεισις τῆς λουθηρανικῆς λειτουργίας (σ. 61—77), *P. Zacharias*, εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ὀρθόδοξον λειτουργίαν (σ. 78—100), *E. Benz*, ἡ ἀνατολικὴ Ὁρθοδοξία καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτοσυνείδησις τῆς Μεταρρυθμίσεως (σ. 101—160, περὶ τῆς μελέτης εἰδικῶς ταύτης, ἐκδοθείσης καὶ αὐτοτελῶς, βλέπ. ἡμετέραν βιβλιοκρισίαν ἐν «Θεολογία» 24(1953) 466—468), *L. Müller*, ἡ ἐπίδρασις τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐπὶ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησιαστικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς ἐν Ρωσσίᾳ (σ. 161—179), *W. Zeller*, λουθηρανικοὶ τύποι ζωῆς καὶ εὐσεβείας (σ. 180—202), *P. Kowalewski*, ὀρθόδοξοι τύποι ζωῆς καὶ εὐσεβείας (σ. 203—218), *S. Bulgakow* (†), γενικὰ περὶ τῆς τιμῆς τῶν Ἁγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀνατολῆς (σ. 219—227, ἀναδημοσιεύσεις ἐκ τῆς «Eine heilige Kirche», Sonderheft Okt./Dez. 1936). Ἐπακολουθοῦσι σημειώσεις καὶ βιβλιογραφία (σ. 229—257) καὶ πίνακες ὀνομάτων, συνεργατῶν καὶ περιεχομένων (σ. 258—264).

Μὴ δυνάμενοι νὰ εἰσέλθωμεν ἐνταῦθα εἰς ἀνάλυσιν καὶ κριτικὴν τῶν ἀνωτέρω μελετῶν, ἐφ' ὧν ἰκανὰς ἐσημειώσαμεν παρατηρήσεις καὶ διαφωνίας, περιοριζόμεθα νὰ παρατηρήσωμεν γενικῶς, ὅτι, παρὰ ταύτας, ἡ ἀρχαίμενη προσπάθεια αὕτη εἶναι ἀξία πάσης ἀναγνωρίσεως καὶ τιμῆς καὶ σκόπιμον καὶ ὠφέλιμον εἶναι νὰ συνεχισθῇ ὁ ἀρχάμενος διάλογος, καὶ δὴ μεταξὺ πλειόνων ὀρθοδόξων καὶ διαμαρτυρομένων θεολόγων ἐκατέρωθεν, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ ἐπιστημονικῆς προσφυγῆς εἰς τὰς ἀρχαίας κοινὰς πηγὰς, δι' ὧν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ διόρθωσις τῶν ἡμαρτημένων ἐρμηνειῶν, ἡ διάλυσις τῶν προκαταλήψεων καὶ ἡ συνεννόησις αὐτῶν. Διότι ἔξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου

μόνον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς ἀρχαίας ἠνωμένης καὶ ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας εἶναι δυνατὴ ἢ συνάντησις καὶ συνεννόησις καὶ ἔνωσις τῶν διηρημένων σήμερον χριστιανῶν, καὶ δὴ διὰ τῆς ἀνεπιφυλάκτου ἀποδοχῆς παρὰ πάντων τῆς ἀρχαιοπαράδοτου δογματικῆς πίστεως καὶ δι' ἀποβολῆς παντὸς μεταγενεστέρου στοιχείου ἀγνώστου καὶ ἀσυμβιβάστου εἰς τὴν ἀρχαίαν κοινὴν κληρονομίαν καὶ παράδοσιν αὐτῶν.

ΙΩ. ΚΑΡΜΙΡΗΣ

A. Ὁ γ λ ἄ ν δ ο υ, *L' architecture religieuse en Grèce pendant la domination turque, L'Hellénisme Contemporain. 1453—1953. Le Cinq-centième anniversaire de la prise de Constantinople, Athènes 29 Mai 1953, σ. 179—191 (καὶ ἑλληνιστί, εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἔκδοσιν τοῦ ἀναμνηστικοῦ τόμου ἐπὶ τῇ πεντακοσιοσὶ ἡ ἐπειεῖφ ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, σ. 205—218).*

Σύντομος ἔκθεσις τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀνεπτύχθη ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας καὶ ἀνάλυσις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν (τοιχοδομίας, τόξων, θόλων κλπ., φωτισμοῦ, ἑξωτερικοῦ διακόσμου) καὶ τῶν τύπων τῶν ἐκκλησιῶν (βασιλικαί, ἐκκλησίαι σταυρεπίστεγοι, μονόκλιτοι μετὰ τρούλλου, μονόκλιτοι τρίκογχοι ἢ σταυρικά, ἐκκλησίαι σταυροειδεῖς, σταυροειδεῖς τρίκογχοι, ἑξαγωνικά).

Α. Ι. ΠΑΛΛΑΣ

S. Pelekanidis, *Date et interprétation de la plaque en ivoire de Trèves, Ann. Inst. Phil. Hist. Orient. et Slaves XII, 1952 (=Mélanges Henri Grégoire IV), 361-371.*

Τὸ γνωστὸν ἑλεφαντούργημα τῶν Τρεβήρων—μὲ παράστασιν πομπικῆς μεταφορᾶς ἱερῶν λειψάνων εἰς ἐκκλησίαν κειμένην πλησίον τοῦ παλατίου—χρονολογεῖται ἤδη παρὰ τοῦ κ. Πελεκανίδου εἰς τὴν πρώτην γενεάν τοῦ 5ου αἰῶνος καὶ ἔξηγεῖται ὡς ἀπεικόνησις τῆς κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 415 μ.Χ., συμφώνως πρὸς τὸ Πασχάλιον Χρονικόν (Βόννης I 572), προσκομίσεως τῶν λειψάνων τοῦ Δικαίου Ἰωσήφ καὶ τοῦ Προφήτου Ζαχαρίου εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν. Ἡ πρὸ τοῦ ναοῦ ὑποδεχομένη τὴν πομπὴν μορφή ἔξηγεῖται ὡς παράστασις τῆς Αὐγούστης Πουλχερίας, ἀδελφῆς τοῦ Θεοδοσίου Β', οἱ δὲ ἐπὶ τῆς ἀμάξης κρατοῦντες τὴν λειψανοθήκην ἱεράρχαι ἔξηγοῦνται ὡς παραστάσεις τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀκακίου καὶ τοῦ Μωυσέως ἐπισκόπου Ἀνταράδου τῆς Φοινίκης. Ἡ ἑξήγησις τοῦ Πελ. ἀφῆνει ἐν σημεῖον ἀκάλυπτον. Κατὰ τὸ Πασχάλιον Χρονικόν δηλαδὴ τὰ λείψανα ἐβαστάζοντο ἐντὸς δύο λειψανοθηκῶν («ἐν γλωσσοκόμοις δυσίν»), ἑκατέρου τῶν ἱεραρχῶν καθημένου ἐπὶ ἰδιαίτερας ἀμάξης, συρομένης ὑπὸ βοῶν («καθεζομένων αὐτῶν ἐν βουριχαλίους»)· ἐπὶ τοῦ ἑλεφαντουργήματος ὅμως οἱ δύο ἀρχιερεῖς εἰκονίζονται κρατοῦντες ἀπὸ κοινοῦ μίαν λειψανοθήκην καὶ ἐπὶ

μιάς ἀμάξης πολυτελοῦς, συρομένης ὑπὸ δύο ἵππων. Ὡς πρὸς τὴν ἀμαξαν κλπ. δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ ἡ διαφορὰ μεταξύ τῶν δύο διατυπώσεων τοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος, ἢ διαφορὰ δηλαδὴ μεταξύ τῆς γραπτῆς πηγῆς καὶ τῆς παραστάσεώς του ἐπὶ τοῦ ἑλεφαντοστοῦ. Τὸ ὅλον ὅμως ἀφηγηματικὸν ὕφος τοῦ ἑλεφαντουργήματος, ἢ μεγάλη φροντίς διὰ τὴν λεπτομέρειαν ἐπιτρέπουν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ τεχνίτης πιθανῶς ἐβράχυνε τὴν σκηρῆν, ὅτι συνήρσε τὰ πράγματα (ἀντὶ δύο λειψανοθηκῶν μίᾳ κρατουμένη ἀπὸ κοινού) εἰς βάρους τῆς σαφηνείας τῆς ἀφηγήσεώς του;

Δ. Ι. ΠΑΛΛΑΣ

Ἀρχιμ. Χρυσοστόμου Θέμελη, Ἀρχιγραμματέως τῆς Ἱεραῆς Συνόδου, Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Διαρκοῦς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, (ἐπὶ τῇ 100ῇ περιόδῳ τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς). Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ἐκκλησίας» τόμ. ΑΔ'. Ἐν Ἀθήναις 1954, σελ. 76.

Εἰς τὴν μετὰ χεῖρας κυκλοφορήσασαν ἐξ ἀνατυπώσεως τῆς «Ἐκκλησίας» ἐργασίαν του ὁ φιλόπρονος καὶ γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων ἱστορικῶν μονογραφιῶν τῆς συγχρόνου ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος Πανοσιολ. σ., ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς 100ῆς περιόδου τῶν ἐργασιῶν τῆς Διαρκοῦς Συνόδου, εὐσυνόπτως μὲν, ἀλλὰ συστηματικῶς καὶ σαφῶς ἐκθέτει τὴν ἱστορίαν τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἰδίᾳ δὲ ἀπ' τῆς ἐπισήμου ἀναγνωρίσεως τοῦ αὐτοκεφάλου αὐτῆς ὑπὸ τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Πανοσ. σ. ἀρχόμενος τῆς ἱστορίας περὶ τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς χώρας ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἀναπτύσσει περαιτέρω τὸ θέμα του ἀνέτως

ἐξ ἱστορῶν ἀπάσας τὰς διακυμάνσεις τοῦ διοικητικοῦ διὰ Συνόδου συστήματος τῆς Ἐκκλησίας μέχρι σήμερον. Κατέχων τὰς πηγὰς ἐξ αὐτῶν τῶν πρακτικῶν καὶ τὴν σχετικὴν νομοθεσίαν παρέχει πλήρη καὶ σαφῆ εἰκόνα τῆς ἱστορίας τῆς Διαρκοῦς Συνόδου διαφωτίζων οὐχ ἤττον ἐνιαχοῦ ταύτην καὶ διὰ συναφῶν θεμάτων, ὡς περὶ τοῦ συνοδικοῦ μεγάρου, τῆς τελετῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν, τοῦ Β. Ἐπιτρόπου, τῶν ὑπαλλήλων τῆς Συνόδου κλπ. Δὲν παραλείπει δὲ ν' ἀναφέρῃ καὶ τὴν διοικητικὴν θέσιν τῶν Μητροπόλεων τῶν Νέων Χωρῶν ὑπὸ τὴν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Πλήρως ἐνημερωμένη καὶ διαφωτιστικὴ ἡ ἐργασία αὕτη τοῦ Πανοσ. σ. ἔνθεν μὲν παρέχει σύντομον μὲν, ἀλλ' ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ἐντεῦθεν, ἔνθεν δὲ καθίσταται πολῦτιμος συμβολή, ἱστορικὴ πηγὴ καὶ φωτεινὸς ὁδηγὸς διὰ μίαν μελλοντικὴν ἔκτενῆ ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Σ. Δ. ΛΩΛΗΣ

Νικολάου Ἀ. Ἀφεντάκη, Ἐπάρχου, Ὁ Ρωγῶν Ἰωσήφ, ὁ ἐπίσκοπος τῶν ἑλευθέρων πολιορκημένων, Ἀθήναι 1954, σελ. 84.

Ἀφιερωμένη εἰς τὸν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν ἐπώνυμον τοῦ ἱστορουμένου θεοφιλέστατον βοηθὸν ἐπισκοπὸν **Ρωγῶν κ. Διονύσιον**, ὅστις καὶ καλλιτεχνικώτατα διὰ χειρὸς αὐτοῦ ἔγραψε εἰς βυζαντινὴν τεχνοτροπίαν τὸ ἐξώφυλλον, ἢ μετὰ χεῖρας ἱστορικὴ μονογραφία τοῦ κ. Ἀφεντάκη ἀσχολεῖται μὲ μίαν θρυλικὴν τοῦ ἀγῶνος τοῦ '21 φυσιογνωμίαν καὶ μίαν περίοδον ἱστορικὴν τῆς ὁποίας αἱ πηγαὶ ἢ σιωπῶσιν πάντεως ἢ ἐλάχιστα ἀναφέρουσι περὶ τοῦ Ρωγῶν Ἰωσήφ. Ὁ σ. ὅμως παρὰ τὰ διοικητικὰ του καθήκοντα καὶ μακρὰν τῆς πρωτευούσης ἐξήντησε πᾶσαν τὴν ἑλληνικὴν καὶ ξένην σχετικὴν βιβλιογραφίαν καὶ ἔτι πλέον τὴν παράλληλον τῆς ἐποχῆς τῆς δράσεως τοῦ ἱστορουμένου προσώπου. Κάτοχος οὕτω καὶ ζῶν σχεδὸν τὴν περίοδον τῆς ζωῆς τοῦ Ρωγῶν Ἰωσήφ βοηθούμενος καὶ ὑπὸ ἀριστοτεχνικῆς πηγαίας λογοτεχνικῆς γλώσσης, πληρῶν δὲ καὶ τὰ ἐλλείποντα διὰ γονίμου φαντασίας στηριζομένης ὅμως ἐπὶ πραγματικῶν τῆς ἱστορικῆς περιόδου γεγονότων κατῴρθωσεν ὁ σ. νὰ μᾶς δώσῃ ζῶσαν καὶ σφριγῶσαν τὴν εἰκόνα τοῦ ἥρωός του. Μικρὸν δείγμα λεκτικῆς ὕφους εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι συντεταγμένη ἢ ἐργασία αὕτη μᾶς παρέχει τὸ ἀκόλουθον τυχαίως λεφθὲν τεμάχιον: «*Ἡ ἑλληνικὴ γῆ, γράφει, ὑπὸ τὰς ἀπείρους αὐτῆς ἐναλλαγάς, ποικιλοστεροσ, νεφοβόλος καὶ*

ἡλιαυγῆς, ἐκεῖ μὲν τεμνομένη ὑπὸ διαδοχικῶν ὑψιδόμων ὄροσειρῶν, ἐκεῖ δὲ πίπτοσα εἰς βαθεῖς ἀλλῶνας, παρέμεινεν ἡ ἰδία κατὰ τὸν ἀνθρώπινον δυναμισμὸν καὶ τὴν εὐφορίαν της. Ἐκ τοῦ σκότους μακρᾶς δουλείας ἀναδύεται κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἡ ἰδία σεβασμία γῆ, λίκνον τῆς ἐλευθερίας, μήτηρ ἀνθρωπίνων ἰδεῶν καὶ τροφὸς τῆς τέχνης. Εἰς τὰ χωρία καὶ τὰς πολίχνας, ὑπὸ τὰς καλύβας καὶ τὰς ἀμφικλινεῖς ἢ ἐπιπέδους στέγας οἰκίσκων, οὓς σκέπει ὁ σταυρὸς τῶν μικρῶν ἐκκλησιῶν των, βομβεῖ εἰς τὴν ἀκοὴν ἢ ζωὴ τῆς χριστιανικῆς κοινότητος. Χωρικοί, ποιμένες καὶ ζευγηλάται εἶναι τὸ νεοελληνικὸν ἔθνος εἴτε ἐπὶ ἀπροσίτων ὄρεων εἴτε εἰς ἀβαθεῖς μυχοὺς διαβιοῖ, βαθύροισον, ἀφθορον, ἐκ νέου ὀρθόν, καὶ εἰς ὅλα καὶ πανταχοῦ τῆς γῆς αὐτῆς σφύζει τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, πνέει ὁ ἄνεμος τῆς πίστεως καὶ ἀνδρούται τὸ βούλημα τοῦ ἀγῶνος» (σελ. 30). Εἰς τοιοῦτον λεκτικὸν ὕφος συντεταγμένη ἢ ὅλη ἐργασία καὶ πλουτισμένη μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Ρωγῶν Ἰωσήφ καὶ τὴν ἰδιόχειρον ὑπογραφὴν του ἀποτελεῖ πραγματικὸν ἀπόκτημα καὶ σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν ἱστοριογραφίαν.

Σ. Δ. ΛΩΔΗΣ

Jean Baptiste Massillon, Ὁ περὶ τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκλεκτῶν λόγος· ἐξελληνισθεὶς καὶ σχολιασθεὶς ὑπὸ Νικολάου Κ. Καψῆ. Ἐν Ἀθήναις 1954, σελ. 124.

Ὁ ἔξοχος Γάλλος ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ Massillon εὗρεν εἰς τὸ πρό-

σωπον τοῦ κ. Καψῆ οὐ μόνον τὸν κατάλληλον διὰ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μεταφραστὴν, ἄριστον κάτοχον τῆς ἑλληνικῆς καὶ γαλλικῆς γλώσσης, ἀλλὰ καὶ τὸν σοφὸν ὑπομνηματιστὴν, ὅστις ἐπλούτισε τὴν μετάφρασιν μὲ πλῆθος παραπομπῶν εἰς τοὺς Ἑλληνας καὶ Λατίνους πατέρας καὶ συγροφεῖς πρὸς διαφώτισιν πλήρη τοῦ λόγου τοῦ Massillon περὶ τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκλεκτῶν. Οὕτω ἐκτὸς τοῦ κειμένου ἢ μετάφρασις περιέχει: 1) λεπτομερῆ βιογραφίαν τοῦ Massillon· 2) συνοπτικὴν σποράδην μελέτην περὶ τῆς ρητορικῆς

καθόλου καὶ ἰδίᾳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς· καὶ 3) πλούσια καὶ ἀξιόλογα σχόλια. Τερπόμενός τις διὰ τοῦ καλλιπεῦς λεκτικοῦ τῆς μεταφράσεως διδάσκειται περαιτέρω διὰ τῆς ἀριστοτεχνικῆς ὑπομνήσεως τῶν ὑψηλῶν καὶ σωτηρίων ὑποχρεώσεων παντὸς γνησίου χριστιανοῦ, ἵνα καὶ οὗτος καταστῇ ἐκλεκτός. Τοιαύτη οὖσα ἢ μετὰ χειρὸς μετάφρασις τοῦ λόγου τοῦ Massillon οὐ μόνον πρέπει νὰ κοσμήῃ πᾶσαν χριστιανικὴν βιβλιοθήκην, ἀλλὰ καὶ τὴν βιβλιοθήκην παντὸς ἐπιστήμονος καὶ μελετητοῦ συναφῶν θεμάτων.

Σ. Δ. ΛΩΛΗΣ